

SA EXAM PAPERS

YOUR LEADING PAST YEAR EXAM PAPER
PORTAL

Visit SA Exam Papers

www.saexampapers.co.za

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDIYA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

LUHUHI/THAFAMUHWE 2017

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: Awara 2

Bammbiri ili li na masiatari a 13.

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Bammbiri ili li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A:	Tholokanyondivho	(30)
KHETHEKANYO YA B:	Manweledzo/Samari	(10)
KHETHEKANYO YA C:	Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo	(30)
2. Vhalani ndaela DZOTHE nga vhuronwane.
3. Fhindulani mbudziso DZOTHE.
4. Thomani KHETHEKANYO INWE na INWE kha siatari LISWA.
5. Hune KHETHEKANYO INWE na INWE ya fhelela hone ni talele.
6. Nomborani phindulo dzanu zwi tshi anana na kunomborelwe kwo shumiswaho kha ili bammbiri la mbudziso.
7. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso INWE na INWE ni pfuke mutaladzi.
8. Ni dzhieze nzhele mupeleto na kufhatelwe kwa mafhungo.
9. Tshifhinga tsho anganyiwaho:

KHETHEKANYO YA A:	Minetse ya 50	
KHETHEKANYO YA B:	Minetse ya 25	
KHETHEKANYO YA C:	Minetse ya 45	
10. Nwalani nga vhudele, nahone zwi no vhalea.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO YA 1: U VHALA U ITELA THALUTSHEDZO NA U PFESESA**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA A NA TSHA B uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khazwo.

TSHIBVELEDZWA TSHA A**VHUDIFHINDULELI HA LUSHAKA**

1	Kheli shango la Magoni, shango la mavu a manona ane a tenda kha zwothe zwine muthu a nga tama u bveledza. Lone li takadza ngauri li fhasi ha khosi ya mufumakadzi we tshikolo a sa tou dumbunya. Ndi ngoho, pfunzo vho tou nweledza ngauri vha sumbedza vhe khosi ine ya vha na vhudifhinduleli afha shangoni lavho.	5
2	Avha vhamusanda a vho ngo tenda zwa muimawoga shaka ndi nnyi, vho langana na vhadzulapo vha shango lavho ha vhumbwa Khoro ya Lushaka. Khoro ya hone yo vhumbwa hu si na khethululo ya vhathu, hu vhaholefhalo – hu vho dzhenaho zwikolo – hu vhoramabindu – u vhalo ndi u pfa nungo. Mashudu mavhuya musi khoro ya hone i mushumoni wayo a hu na a sedzaho muwe nga ito la u koda thanga. Muga tshine vha rangisa phanda ndi mveledziso ya shango.	10
3	Nga hone vhutali ha avha vhamusanda a hu na muhi une vha sa u divhe afha shangoni lavho. Midi yothe nga vhuphara yo riwaliswa kha bugu ya lushaka. Hezwi zwi vha thusa kha u kona u divha na u langa vhalanda vhavho. Afha shangoni ili a hu na muthu ane a tendelwa u dzula maduvha manzhi hu songo sumiwa uho vhueni musanda. Thundu musi dzi tshi pfulutshela shangoni ili, dzi vha dzo thoma dza sedzuluswa vhubvo na vuvha hadzo.	15
4	Muvhundu uyu wo vha na mbonelaphanda wa fhatela vhana vhawo zwikolo uri vha sa tambule nga u ya u tunda pfunzo kha muwe mashango. Lushaka lwo langana u vhea ndatiso kha avho vhana vhane vha swimana na pfunzo, nga u fhidza havho u ya tshikoloni hu si na tshiitisi tshi no pfarara. Kha tshomedzo dza zwikolo ngoho vho zwi kona ngauri zwi tangedza na vhana vhane vha vha na vhukondi ho fhambanaho. Arali u tshi nga swika zwikoloni zwa hone, u a vhone vhuthu ngauri u do wana vhagudi vha tshi thogomela na avho vha vhaholefhalo. Vhadededzi vha izwi zwikolo zwa u khetha namana nga matombo ngoho zwi tou vha kule navho ngauri khavho riwana wa muwe ndi riwana wau.	25 30

- 5 Vhainwe vha vhadzulapo vha uyu muvhundu vho funzeaho, vha si na vhutshivha, vho toda mvelaphanda i tshi da shangoni lavho. Vha langana u vha na mitangano, ye ya ita uri vha humbele ndambedzo ya u fhata laiburari, lufhera lwa khomphyutha na fhethu ha inthanethe. Zwifhato izwi zwo leludzela vhana na vhabebi kha u guda na u ita khumbelo dza u dzhena dziyunivesithi, magudedzini na dza mishumo. 35
- 6 U itela u thivhela vhushai, khoro yo tutuwedza lushaka kha u disikela mishumo yo fhambanaho. Vho-Ramadi ndi muinwe wa vhatu vho rangaho phanda thandela ya u foroma zwidina afha muvhunduni wa Magoni. Hu songo fhela na tshifhinga, dziinwe thandela dzo mbo di tevhela. Izwi ri zwi vhona musu hu tshi tutuwa thandela ya vhufuwi ha khuhu, vhulimi na ya u baga marotho. Hedzi thandela dzo thusa vhadzulapo kha uri vha sa dzule nga nala, zwa ita uri hu si vhe na a shayaho zwiliwa mudini wawe. 40
- 7 Muvhunduni uyu u lwa vhugevhenga na vhuvhava, khoro yo vhona zwo tea u vhumba Foramu ya Tshipholisa tsha Vhadzulapo. Foramu iyi i na mbonalo i re khagala zwifhinga zwothe. Honeha, a itaho mulandu ufhio na ufhio u sengiswa nga iyi Foramu a newa ndatiso. Arali a isa phanda na zwiito izwo zwivhi, u iswa mapholisani a mulayo. Zwivhuya zwa iyi foramu ndi uri yo vha i sa tendi mafhungo a u dzhia mulayo ya u vhea zwandani zwayo ngauri izwo ho vha u kandekanya pfanelo dza mufariwa – ha na mulandu u swikela zwi tshi wanuluswa nga u ralo. 45 50
- 8 Khoro yo vhona zwo tea uri vhadzulapo vha tea u dimvumvusa na u ita nyonyoloso nga ndila dzo fhambanaho. Ndi ngazwo afha muvhunduni uyu u tshi nga ri mitambo wa lifha. Heyi mitambo yo vha thuso kha u bvisa vhaswa kha maitele a vuhwarahwara, u didzhenisa kha zwikambi na zwidzidzivhadzi zwo yaho nga u fhambana. Musu hu zwifhinga zwa mitambo, u wana vhamusanda na khoro yavho vha tshi dalela mbande idzo hu u itela u tutuwedza vhaswa na vhatakeleli vha mitambo. 55
- 9 Vhadzulapo vha uyu muvhundu vha tenda kha la uri zwanda zwi a tanzwana. Ndi ngazwo ri tshi vhona vho langana u vha na Dzangano la Mbulungano. Kha ili dzangano a hu na tsaleli, mudi muinwe na muinwe u vha murado. A shayaho vhamusanda vha a mu phalala a wela kha mulanga na vhaiwe. Arali hu na tshiwo, u wana vhatu vha hone vho tou kusuwa vha tshi isa nala na mitodzi afho mudini. 60
- 10 Ndi ngoho, munwe muthihi a u tusi mathuthu. Muvhundu wa Magoni wo zwi kona nga u hwala vhudifhinduleli ha u bvedza shango lawo wo rangwa phanda nga khosi ya mufumakadzi wa vhuṭali. 65

[Vhubvo: *Thimu ya vhatoli*]

TSHIBVELEDZWA TSHA B[Vhubvo: <http://www.google.co.za>]**MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A**

1.1 Vhalani phara ya 1.

Ndi ngani shango la Magoni lo vha na mvelaphanda? (2)

1.2 Vhalani mitaladzi ya 6–10: 'Avha vhamusanda ... u vhalu ndi u pfa nungo.'

Ndi mini tshine tsha sumbedza uri vhamusanda vha shango la Magoni vho vha vhe khosi ya vhubu? (2)

1.3 Vhalani phara ya 3.

Ndi ngani shango la Magoni lo ita uri hu vhe na u riwaliswa ha vhadzulapo? (2)

1.4 Phara ya 4 i bvukulula hani lufuno lwa vhadzulapo kha vhumatshelo ha vhana vhavho? (2)

1.5 Kha mitaladzi ya 28–29, hu na liambele, '... namana nga matombo.'

Li bvisela hani khagala khawhisedzo ya Ndayotewa zwi tshi kwama pfunzo fhano Afrika Tshipembe? (2)

- 1.6 Vhalani phara ya 5.
Ndi ifhio nyeletshedzo ine muñwali a toda u i disa kha vhavhali? (2)
- 1.7 Vhalani phara ya 7 nga vhusedzi.
Sumbedzani aironi yo faredzwaho nga mafhungo a phara iyi. (2)
- 1.8 Ndi ufhio muhumbulo muhulwane une muñwali a toda u u isa kha vhavhali nga aya mafhungo? (2)
- 1.9 Vhalani phara ya 8.
Talutshedzani vhupfiwa hanu no disendeka nga zwe muvhundu wa Magoni wa itela vhadzulapo. (2)
- 1.10 Ni vhona kha phara ya 10 muñwali o nekeda magumo a teaho mafhungo aya? Tikedzani phindulo yanu. (2)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

- 1.11 Ndi mini tshine tsha buletshedza mushumo une wa khou taniwa kha itshi tshifanyiso? (1)
- 1.12 Talutshedzani mulaedza u no khou bviselwa khagala nga itshi tshifanyiso. (1)
- 1.13 No talela tshifanyiso itshi, ni vhona hu na zwiñwe zwi siho ngonani malugana na uyu mushumo? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 1.14 No talela itshi tshifanyiso, ni vhona muoli o kona u anana na mbofho ya uri pfunzo ndi pfanelo ya nnyi na nnyi? Tikedzani phindulo yanu. (3)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA TSHA B

- 1.15 U ya nga kuvhonele kwanu, ni vhona hu na vhumani vhu pfa dzaho vhune ha vha hone vhukati ha mafhungo a phara ya 4 ya TSHIBVELEDZWA TSHA A na TSHA B? Tikedzani phindulo yanu. (3)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YAA: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO**MBUDZISO YA 2: U NWELEDZA NGA MAIPFI ANU**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA C nga vhuronwane. Tshone tsho faredza mafhungo a sumbedzaho ndeme ya u shumisa thabulethe zwickoloni.

THANYELANI: Ni lavhelelwa u ita zwi tevhelaho:

1. Nweledzani zwivhuya zwi diswaho nga thabulethe dzine Muhasho wa Pfunzo wa fha zwikolo.
2. Nwalani phara yo lunzhedzanaho tshidele, ni shumise maipfi anu.
3. Manweledzo anu a faredze mbuno dza SUMBE nga maipfi a sa fhiri 90.
4. A ni lavhelelwi u dzhenisa thoho ya manweledzo.
5. Sumbedzani tshivhalo tsha maipfi mafheloni a manweledzo anu.

TSHIBVELEDZWA TSHA C**THABULETHE – KHONO YA MVELAPHANDA.**

Muhasho wa Pfunzo u khou lingedza nga ndila dzothhe u thusa kha u leludzela vhagudi na vhagudisi kha pfunzo nga u fha zwikolo thabulethe.

Muvhuso u tshi fha zwikolo thabulethe u khou itela uri vhadededzi vha songo tva vha tshi khou shumisa bugupfarwa na dabaluvhondo. Zwenezwo zwi leludzela vhagudisi uri vha si hwale bugu nnzhi musi vha tshi ya hayani na musi vha tshi da tshikoloni.

Vhana vha tshikolo na vhone muvhuso u vha wo vha leludzela mihwalo ya u hwala bugu dvha linwe na linwe dzi tshi khou vha lemela. Thabulethe i a kona u hwala thero dzothhe dzine mugudi a khou funzwa dzone afho tshikoloni.

Vhabebi na vhone vho zwi takalela ngauri vhana vhavho a vha tsha didina nga u ya fhethu hu re na inthanethe i no badelwa u ita thodisiso. Thabulethe dzi ita uri vhana vha dovhe vha vhe na ndivho ya u shumisa zwileludzi zwa lubuvhi lwa muyani.

Vhagudi vha a kona u ita khumbelo dza mishumo na dza u tangedzwa magudedzini a pfunzo dza nthu nga dzone thabulethe. Nangoho muvhuso u khou lingedza nga ndila dzothhe uri vhana vha kone u bveledza miloro yavho ya pfunzo.

Thabulethe i thusa vhagudisi u nea vhagudi mishumo i no nga ndowendowe, tshunwahaya na thesite musi vhe mahayani avho. Musi vhagudi vho zwi wana vha a kona u shuma mishumo we vha newa vha dovha hafhu vha u rumela murahu kha mugudisi, hu u itela uri a kone u u tola. Musi mugudisi o u tola u a vha rumela mbuelo na zwenezwo. Zwo ralovho na kha vhagudi musi vha na thaidzo vha kha ngudo dzavho; vha kona u shumisa yone u tandulula thaidzo nga u dzi rumela kha vhagudingavho na vhagudisi. Thandululo ya iyo thaidzo i kona u thusa vhagudi vhothe.

Vhagudi vha a dovha hafhu vha shumisa thabulethe kha u n̄wala notsi dza zwine vha khou funzwa musi vhe kilasini dzavho dzo fhambanaho. Izwi zwi thusa uri mugudi muñwe na muñwe a kōne u thetshelesa o diimisela musi mugudisi a tshi khou funza u itela uri a sa salele murahu.

Lushaka kha lu livhuwe muvhuso washu nga mvelaphanda nngafha.

[Vhubvo: *Thimu ya Vhatoli*]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO

MBUDZISO YA 3: U SENGULUSA KHUNGEDZELO

Talelani TSHIBVELEDZWA TSHA D uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHAD

MUTAKALO MUTAKALO WEE!

[Vhubvo: www.google.co.za]

Vha a toda mutakalo wavhudi?
 Vha songo di dzima mutakalo nandi!
 Kha vha swike fhethu ha nyonyoloso.
 Vhulwadze vhu do tou vha sumba.
 Muvhili wavho u do dzula wo tou nzhalala!
 Ri na tshomedzo dzothe dza nyonyoloso.
 A ri divhi tshitalula.
 Mitengo yashu i tou vha bukuta!
 Luafhulelo lu kha vhaaluwa vha
 u bva kha minwaha ya 65 u ya phanda.
 Ri wanala hanefha Mandala tsini na bada.
 Vha nga ri kwama kha:
 015 972 6498
mutakalo@gmail.com

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA D

- 3.1 U ya nga khungedzelo iyi, ndi ifhio ndivho ine mukungedzeli a t^oda u i bveledza? (2)
- 3.2 Sumbedzani ndeme ya u shumisa ipfi 'nzhala' kha mutaladzi wa 5: 'Muvhili wavho ... nzhala!' (2)
- 3.3 Kha khungedzelo iyi, hu na ipfi li songo peletwaho nga ngona. Li nwaleni nga ngona ni dovhe ni li shumise fhungoni li pfalaho. (2)
- 3.4 Vhalani mutaladzi wa 4: 'Vhulwadze vhu do tou vha sumba.'
- Mukungedzeli o shumisa figara ifhio ya muambo?
- Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe u tevhelaho. Nwalani fhedzi ledere la phindulo ye na nanga:
- A Lifanyisi
B Livhuvhisi
C Liedzamuthu
D Limethafore (1)
- 3.5 Nga kuvhonele kwanu, ni vhona khungedzelo iyi i tshi tutuwedza ndivho ya mukungedzeli? Tikedzani phindulo yanu. (3)

[10]

MBUDZISO YA 4: U PFESESA ZWIÑWE ZWIBVELEDZWA ZWA VHUDAVHIDZANI

Talelani TSHIBVELEDZWA TSHA E uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA E: KHATHUNI

[Vhubvo: *New Madam and Eve Collection*]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA E

- 4.1 Ndi tshini tshine muoli wa iyi khathuni a khou tana kha FUREME dza 1–6? (2)
- 4.2 Talelani FUREME YA 3.
Sumbedzani uri i bvukulula hani vhudifari ha mureili wa modoro uyu. (2)
- 4.3 Nangani phindulo yoneyone kha nna dzo nekedzwaho. Nwalani fhedzi ledere la phindulo ye na nanga.
Sedzani FUREME YA 6: 'Ri do vha putisa.' Fhungo ili li bvukulula/tana ... (1)
- A mishumo mivhuya ya vhalangavhuendi.
B u thusana ha vathu musi muñwe o 'tshaya'.
C vhukwila ha tshandanguvhoni vhune ha wanala magondoni.
D u fha muñwe muthu tshelede uri a pute.

4.4 Vhalani fhungo kha FUREME YA 1: 'Yowee, ro lovha.' Li tana hani vhudipfi ha muambi kha iyi khathuni? (2)

4.5 Musi no sedza khathuni yothe nga u angaredza, ni vhona zwi na masiandaitwa-de malugana na fulo la 'Swikani Ni Tshi Tshila' magondoni ashu? Khwathisedzani phindulo yanu. (3)
[10]

MBUDZISO YA 5: KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NDILA YONE

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA F uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA F

NWANANWANA NANDI!

- 1 Khaladzi awe ane a mu takalela nga maanda o pfa o takala nge a phasa nga naledzi kha gireidi ya 12. Ndi henefha he uyu wa khaladzi a da na fhungo la uri ndi khwine vha tshi mu isa yunivesithi. Hayo mafhungo a tshi swika kha mme awe Vho-Denga vha tou lidza na mufhululu. Ndi hone Vho-Denga vha tshi ri vha do mu thusa nga tshelede ya bugu. 5
Hezwi zwo ita uri muta u diwane wo no vha tshithu tshithihi.
- 2 Mafhungo o ri u swika kha makhadzi, na vhone vha ri nwana a si wa muthihi; na vhone vha nga mu thusa nga tshelede ya vhudzulo arali vhathu vha vha fha tshikhala. Muzwala wawe zwo ri u swika ndevheni dzawe a ri u do da a mu dzhia a ya a mu rengela zwine a funa na u mu isa 10
kha hodela ine a do tou nanga. Hezwi o vha a tshi khou itela uri Mulondo a tutuwedzee kha u isa pfunzo dzawe phanda a sa neti na luthihi.
- 3 Makhulu wawe vhone vha ri a nga vha masetha na musuku vhunga ndi si nazwo, muduhulu wavho vha do tou mu bikela tshidzimba. Hone Mulondo tsho vha tshi tshone tshithu tshine a tshi funesa. Duvha le tsha 15
diswa ngalo, muiwe na muiwe afho mudini o lalela tshone. Maemu we a vha a songo vha tshipida tsha ayo mafhungo, a tshi a pfa a ri Mulondo vhathu vha khou mu lema ngauri ene ha ngo itelwa. A fhedza nga u sokou ri: 'Nazwinoi ...'

[Vhubvo: *Thimu ya vhatoli*]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA F

- 5.1 Vhalani mitaladzi ya 2–3: 'Ndi henefha he ... isa yunivesithi.'
Topolani lisumbi ni dovhe ni li shumise fhungoni le na tou disikela. (2)
- 5.2 Kha mitaladzi ya 9–11, 'Muzwala wawe ... tou nanga', hu na liitilisikwa.
Li topoleni ni sumbedze mushumo walo afho he la shumiswa. (2)
- 5.3 Isani fhungo li tevhelalo kha luambo lwo livhaho.
Ndi hone Vho-Denga vha tshi ri vha do mu thusa nga tshelede ya bugu. (1)
- 5.4 Kha phara ya 3, hu na fhungo: 'Duvha le ... lalela tshone.'
Neani thalutshedzo i bveledzwaho nga ipfi 'lalela' afho he la shumiswa hone fhungoni. (2)
- 5.5 U siedzwa ha maipfi kha mutaladzi wa 18, 'Nazwinoi ...', ni vhona zwi na ndeme-de afho fhungoni? Zwi bviseleni khagala. (3)

[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70